

Anna PIEKACZ
Uniwersytet Śląski
Instytut Psychologii
Zakład Psychologii Klinicznej i Sądowej
e-mail: aniapiekacz@wp.pl

IDEE WYCHOWANIA I EDUKACJI DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W SYSTEMIE PIECZY ZASTĘPCZEJ

Streszczenie. W niniejszym artykule zaprezentowane zostały kwestie związane z potrzebą uwzględniania w pracy z dziećmi, objętymi pieczą zastępczą, idei wychowania i edukacji dla zrównoważonego rozwoju. Wskazano, że idee zrównoważonego rozwoju bardzo silnie wpisują się w procesy edukacji nieformalnej wychowanków instytucji opiekuńczych oraz podopiecznych rodzin zastępczych. Ukazane zostały różne bariery efektywnej edukacji i wychowania wychowanków pieczy zastępczej w Polsce. Wskazane zostały także możliwości wspierania wychowanków objętych pomocą społeczną. W sposób szczególnie podkreślono potrzebę interdyscyplinarnej współpracy na rzecz dziecka i rodziny, co koresponduje z ideą zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: rodzinna piecza zastępcza, instytucjonalna piecza zastępcza, edukacja dla zrównoważonego rozwoju (EZR), praca socjalna z dzieckiem i rodziną

THE IDEA OF UPBRINGING AND EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE FOSTER CARE SYSTEM

Summary. This article shows the need to consider working with children in foster care the ideas of upbringing and education for sustainable development. It was pointed out that the ideas of sustainable development are important in non-formal educational system in institutional foster care and foster families. In article are shown various problems that arise when conducting the education and upbringing of children in orphanages in Poland. Also indicated possibilities of supporting pupils covered by social assistance. Strongly emphasized the need for interdisciplinary cooperation for the child and the family, which corresponds to the idea of sustainable development.

Keywords: foster care, institutional foster care, education for sustainable development (ESD), social work with the child and family

1. Wstęp

Odwołując się idei zrównoważonego rozwoju w wychowaniu i edukacji dzieci w pieczy zastępczej można ukazać dwie perspektywy – jedna to systemowe działania w obszarze pomocy społecznej rodzinom wieloprotblemowym, druga to wdrażanie wartości społecznych do edukacji pozaformalnej i nieformalnej dzieci, które wywodzą się z tych rodzin. Oba obszary są ze sobą ściśle powiązane i wymagają wielopłaszczyznowych i wielokierunkowych oddziaływań przez ludzi świadomych konsekwencji wychowywania w warunkach nieprzewidywalności, przemocy i braku poczucia bezpieczeństwa.

Najważniejszym podmiotem oddziaływań całego systemu pieczy zastępczej jest dziecko, a opieka nad nim wymaga całościowego podejścia, którego fundamentem powinno być poszanowanie praw człowieka. Propagowanie zrównoważonych zachowań, inspirowanie krytycznego i twórczego myślenia, pozwalającego znaleźć rozwiązanie problemów, uniemożliwiających trwały rozwój, nabiera szczególnego znaczenia w kontekście pieczy zastępczej. Wskazówki do świadomego działania, zgodnie z wartościami zrównoważonego rozwoju, można odnaleźć w założeniach i strategiach regionalnych Dekady Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju (EZR)¹. Zgodnie ze Strategią EZR, będącą punktem odniesienia dla Europy: „Rozwój zrównoważonego społeczeństwa powinien być widziany jako stały proces uczenia się, odślaniania zagadnień i problemów, na które właściwe odpowiedzi i rozwiązania mogą zmieniać się w miarę, jak wzrasta nasze doświadczenie. Cele EZR powinny obejmować wiedzę, umiejętności, zrozumienie, a także uwzględniać odpowiednie nastawienia oraz wartości”². Procesy reformowania systemu pomocy społecznej oraz rozwijający się stan wiedzy z zakresu nauk społecznych, humanistycznych i medycznych odślaniają nieustannie nowe potrzeby rodzin wieloprotblemowych i równocześnie stwarzają nowe możliwości budowania efektywnych form pomocy.

2. System pieczy zastępczej w Polsce

System pracy socjalnej intensywnie zmienia się od lat 90., a dzisiejsza pomoc społeczna wykracza poza wypłacanie zasiłków. Najważniejsze zmiany zawierają się w trzech obszarach: indywidualizacji podejścia do każdego dziecka, interdyscyplinarnej współpracy instytucji wspierających rodzinę, podejmowaniu pracy z całym systemem rodzinnym na rzecz jak najszybszego powrotu dziecka do domu. Pomimo toczącej się od kilkunastu lat reformy,

¹ Zob. Kuzior A.: Dekada Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju. Zeszyty Naukowe, s. Organizacja i Zarządzanie, z. 72. Politechnika Śląska, Gliwice 2014, s. 87-100.

² Strategia Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju Europejskiej Komisji Gospodarcza ONZ – 2008. Ministerstwo Środowiska, Warszawa, s. 5.

obejmującej wiele zmian w obszarze pomocy dziecku i rodzinie, kwestia reintegracji rodzin wieloprogowych nie jest rozwiązana. W formułowaniu polityki społecznej wciąż zaznaczają się potrzeby równoważenia tego obszaru ze sferami ekonomiczną i ekologiczną.

System pieczy zastępczej to zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadkach niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców biologicznych³. Piecza zastępcza sprawowana jest w formie rodzinnej: rodzina zastępcza (spokrewniona, niezawodowa, zawodowa, w tym zawodowa, pełniąca funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowa specjalistyczna), rodzinny dom dziecka oraz w formie instytucjonalnej: placówka opiekuńczo-wychowawcza, regionalna placówka opiekuńczo-terapeutyczna oraz interwencyjny ośrodek preadopcyjny. Piecza zastępcza powinna zapewniać realizację planu pracy z rodziną (lub gdy jest to niemożliwe, dążenie do przysposobienia dziecka), a więc przygotowanie dziecka do: godnego, samodzielnego i odpowiedzialnego życia; do pokonywania trudności życiowych, zgodnie z zasadami etyki, nawiązywania i podtrzymywania bliskich, osobistych i społecznie akceptowanych kontaktów z rodziną i rówieśnikami w celu łagodzenia skutków doświadczania straty i separacji oraz zdobywania umiejętności społecznych, a także zaspokojenia potrzeb emocjonalnych, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych i kulturalno-rekreacyjnych⁴.

Kierunek pracy całego systemu pomocy społecznej wyznacza Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. Ustawodawca przede wszystkim podkreślił dobro dziecka: „dla dobra dzieci, które potrzebują szczególnej ochrony i pomocy ze strony dorosłych, środowiska rodzinnego, atmosfery szczęścia, miłości i zrozumienia, w trosce o ich rozwój i przyszłą samodzielność życiową, dla zapewnienia ochrony przysługujących im praw i wolności”⁵. Zgodnie z założeniami dąży się do tego, aby istotnie ograniczyć rolę placówek opiekuńczo-wychowawczych w sprawowaniu pieczy nad dziećmi. Jednak z danych w skali kraju wynika, że liczba wychowanków placówek wykazuje tendencję wzrostową⁶. Jest to wynik bezustannie pogarszającej się kondycji rodzin, przy deficycie kandydatów na rodziny zastępcze.

³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej art. 2, p. 2 (Dz.U. 2011, nr 149, poz. 887).

⁴ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/co-jest-pieczka-zast%C4%99pcza>, 05.08.2016.

⁵ Preambuła ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

⁶ Zob. Kwak A., Rymsza M.: System opieki zastępczej w Polsce – ocena funkcjonowania na przykładzie procesu usamodzielniania. „Analizy i Opinie”, nr 68, 2006; Olearczyk T.E.: Sieroctwo i osamotnienie: pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny. WAM „Ignatianum”, Kraków 2007; Raclaw-Markowska M., Legat S. (red.): Opieka zastępcza nad dzieckiem i młodzieżą – od form instytucjonalnych do rodzinnych. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004; Węgiński Z.: Opieka nad dzieckiem osieroconym: teoria i praktyka. Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006.

3. Bariery edukacji dla zrównoważonego rozwoju w opiece nad dziećmi wywodzącymi się ze środowisk wieloprotblemowych

Wychowanie i edukacja mają na celu kształtowanie człowieka otwartego poznawczo, emocjonalnie i etycznie. Współcześnie nikt nie kwestionuje potrzeby wdrażania edukacji do zrównoważonego rozwoju opartej na uczeniu solidarności międzyludzkiej, empatii, zrozumienia siebie i innych, tolerancji oraz współpracy. Efektywna edukacja oparta na wartościach ludzkich musi być prowadzona na szeroką skalę, przez wszystkie gremia zaangażowane w kształtowanie młodego pokolenia. Edukacja uznawana jest za fundament zrównoważonego społeczeństwa globalnego. To przekonanie stało się podstawą idei ustanowienia Dekady dla Zrównoważonego Rozwoju podczas Szczytu Ziemi w Johannesburgu w 2002 r. i przyjęciu rezolucji dotyczącej ustanowienia Dekady EZR na lata 2005-2014. EZR oznacza: „multidyscyplinarne podejście do reformy edukacji, oferujące wszystkim ludziom, we wszystkich kontekstach edukacyjnych i we wszystkich fazach życia okazję do nauki takiego stylu życia, który zapewni im trwały rozwój. EZR wykracza daleko poza formalne systemy edukacyjne, natomiast powinna wywierać na nie wpływ, znajdując odzwierciedlenie w podręcznikach, programach i metodach nauczania”⁷.

UNESCO agenda ONZ koordynująca przebieg Dekady dla Zrównoważonego Rozwoju wyszczególniła kluczowe cechy edukacji dla zrównoważonego rozwoju⁸: 1. EZR dotyczy przede wszystkim kształtowania wartości ze szczególnym uwzględnieniem wartości jaką jest szacunek: szacunek dla innych osób (uwzględniając obecne i przyszłe pokolenia), szacunek dla różnorodności, szacunek dla środowiska i zasobów planety, na której zamieszkujemy; 2. EZR odzwierciedla podejście związane z troską o jakość w edukacji spełniającą następujące kryteria: edukacja holistyczna i interdyscyplinarna, kształtuje wartości, rozwija myślenie krytyczne i umiejętność rozwiązywania konfliktów, wykorzystuje szerokie spektrum metod nauczania i uczenia się, wymaga aktywnego uczestnictwa, odnosi się bezpośrednio do codziennego życia zarówno osobistego, jak i zawodowego, odpowiada na wyzwania lokalne; 3. EZR jest kształtowana z perspektywy wszystkich obszarów rozwoju człowieka i obejmuje swoją tematyką wyzwania cywilizacyjne; 4. EZR jest skierowana do wszystkich i ma miejsce na każdym etapie życia i na każdym poziomie edukacyjnym: w edukacji formalnej, nieformalnej, pozaformalnej (mimowolnej) – od wczesnego dzieciństwa po życie dorosłe. Jak podkreśla A. Kuzior: „urzeczywistnienie takiej edukacji jest możliwe (nie można ich

⁷ <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony-rozwoj/>, 06.08.2016.

⁸ ESD in the UK in 2008: A Survey of Action. The UN Decade of Education for Sustainable Development 2005-2014, Report by Education for Sustainable Development Indicators Advisory Group, published by the UK National Commission for UNESCO, May 2008, p. 11, [za:] UNESCO – 2006, Framework for the UN DESD International Implementation Scheme. UNESCO, Paris, p. 3-4.

traktować wyłącznie jako wizji utopijnych) m.in. dzięki międzynarodowym instrumentom politycznym i działaniom agend ONZ odpowiedzialnych za edukację (MEN, MNiSW, kuratoria oświaty, przedszkola, szkoły), instytucji i organizacji pozarządowych, zaangażowaniu nauczycieli, edukatorów, rodziców, społeczności lokalnej i mediów⁹. W ubiegłym roku podczas Światowego Forum Edukacyjnego w Korei, podkreślono, że edukacja ma zasadnicze znaczenie dla powodzenia wszystkich celów zrównoważonego rozwoju, ponieważ bez edukacji niemożliwy jest postęp w którejkolwiek z pozostałych dziedzin: ochrony zdrowia, równowagi rozwojowej, konsumpcyjnej i produkcyjnej, zmian klimatycznych czy równoprawienia.

Idee zrównoważonego rozwoju w pieczy zastępczej silnie wpisują się w każdą formę wychowania i edukacji młodego pokolenia. System pieczy zastępczej pozostając w resorcie pomocy społecznej nie podlega bezpośrednio wytycznym Ministerstwa Edukacji. Jakkolwiek każdy podopieczny uczęszczając do szkoły, poddawany jest edukacji formalnej. Z kolei idee edukacji dla zrównoważonego rozwoju w pieczy zastępczej powinny być obecne w edukacji nieformalnej i pozaformalnej, realizowanej przez przedstawicieli pieczy zastępczej, a więc pracowników placówek i rodziców zastępczych. Zrównoważenie systemu edukacji pozaformalnej dziecka w pieczy można opisać jako poznawanie i uwzględnianie specyfiki funkcjonowania odbiorcy całokszaftu, przy poszanowaniu jego praw, możliwości, okoliczności oraz otoczenia zewnętrznego. Tak więc idee EZR w odniesieniu do pieczy zastępczej dotyczą zarówno edukatorów, jak i odbiorców przekazywanych treści.

Wartości, na których opiera się idea zrównoważonego rozwoju są szczególnie istotne w wychowaniu dzieci wywodzących się ze środowisk wieloproblemowych, gdyż silnie strauumatyzowana jednostka wymaga szczególnych metod edukacji i wychowania. W wielu działaniach obserwuje się niezrozumienie potrzeb dzieci wychowywanych poza środowiskiem rodzinnym. Przykładowo dziecko w całym systemie pomocy gubi swoją podmiotowość, gdyż zakłada się z góry, na podstawie niekompletnej wiedzy najlepsze rozwiązania dla dziecka. Innym przykładem mogą być kilkukrotne przesłuchania w sprawach karnych toczących się kilka lat (mimo rekomendacji o jednokrotnym stawiennictwie przed sądem) lub (nieunikniona) utrata poufności spraw dotyczących dziecka i jego rodziny (dokumentacja dziecka i rodziny jest dostępna wielu ludziom). Dzieci przebywające w pieczy zastępczej społecznie są etykietowane, a ich historia jest dostępna dla bardzo wielu osób. Rodzi się więc refleksja, w jaki sposób zapewniać zrównoważony rozwój dzieciom wywodzącym się ze środowisk wieloproblemowych, w których doświadczenie wpisany jest chaos, brak przewidywalności i przemoc.

Dziecko jako główny podmiot systemu oddziaływań, dobrze wysłuchane i zrozumiane może stać się autorem treści metod edukacyjno-wychowawczych. Należy więc uwzględniać

⁹ Kuzior A.: op.cit., s. 88.

specyficzne aspekty funkcjonowania dziecka, a więc: poziom jego rozwoju neuro-motorycznego, emocjonalnego, społecznego, poznawczego, moralnego, duchowego, obserwowane zahamowania, zaburzenia, aktywność własną, dominujące potrzeby. Wszystkie dzieci trafiające do systemu pieczy zastępczej powinny być kompleksowo zdiagnozowane, gdyż tylko na podstawie rzetelnej diagnozy można dobrać odpowiednie środki i metody nauki i wychowania, a przede wszystkim zbudować adekwatny wizerunek siebie, tożsamości i poczucia własnej wartości. W zrównoważony rozwój dziecka wpisany jest także szacunek do drugiego człowieka – człowiek, który nie szanuje samego siebie nie będzie potrafił szanować innych. W doświadczeniu wychowanków pieczy zastępczej jest brak szacunku do siebie, a tym samym dla innych i dla wartości społecznych. Edukacja formalna okazuje się nieadekwatna i niewystarczająca dla dzieci z obciążeniami rozwojowymi, a takie pojęcia jak „dbałość o przyszłe pokolenia”, „odpowiedzialność społeczna” stają się abstrakcją dla podopiecznych. Jeśli dzieci uwikłane w system pieczy zastępczej nie będą doświadczać w życiu codziennym szacunku wobec siebie, to nie będzie można oczekiwać od nich empatii, współpracy, a potem dojrzałej postawy obywatelskiej. Wiedza na temat historii dziecka jest kluczowa dla zrozumienia jego zachowań oraz stanowi bazę modelowania równowagi w całym życiu.

Całokształt systemu pracy na rzecz dziecka i rodziny wyznaczany jest przez przepisy, które regulują pracę instytucji na poziomach lokalnym i krajowym, a więc organizatora rodzinnej pieczy zastępczej, szkoły, służbę zdrowia, przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości. Nie da się stworzyć dziecku w pieczy warunków do edukacji dla zrównoważonego rozwoju bez zrównoważonej współpracy przedstawicieli całego systemu pomocy społecznej. Pracownicy każdego szczebla pomocy dziecku i rodzinie powinni działać na podstawie spójnego systemu wartości. Ta współpraca jest skomplikowana, ponieważ musi być realizowana przez wiele osób, które reprezentują różne instytucje, a tym samym spoglądają na sytuację tej samej rodziny z nieco innej perspektywy. Lokalne władze i właściwe służby wspierające rodziny i dzieci, znajdujące się w potrzebie powinny realizować wcześniej zatwierdzony i przyjęty do realizacji lokalny program działań profilaktyczno-opiekuńczych wobec rodzin i dzieci starając się nie dopuścić do sytuacji ostatecznej, jaką jest odebranie dziecka naturalnym rodzicom. Przede wszystkim należy tu nawiązać do art. 33 Ustawy – „piecza zastępcza zapewnia pracę z rodziną umożliwiającą powrót dziecka do rodziny lub gdy jest to niemożliwe – dążenie do przysposobienia dziecka”¹⁰. Ten zapis jest trudny do zrealizowania, głównie dlatego, że brakuje metodyki konsekwentnego postępowania, które określa kiedy powrót dziecka do rodziny staje się niemożliwy. Dla pracowników placówki sytuacja klaruje się po półrocznej obserwacji postępowania rodziny względem własnego dziecka, natomiast asystent rodziny i/lub pracownik socjalny niekoniecznie podziela ten punkt bezterminowo, licząc na pozytywne

¹⁰ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011, nr 149, poz. 887).

zmiany u swoich podopiecznych. Największy kontakt z dziećmi realizują pracownicy placówek. Pracownicy instytucji pomocowych skupiają się na pomocy rodzinie, gdyż ich klientami byli i są rodzice biologiczni, którzy zdecydowanie potrzebują niezwykle dużego wsparcia i pomocy życiowej. Jednak fundamentalne staje się zadanie ujednoczenia oddziaływań i określenie komu w danym przypadku należy służyć przede wszystkim. Nie da się tego stwierdzić w jednym zdaniu – potrzebna jest tu faktyczna, interdyscyplinarna i zrównoważona współpraca, polegająca na wymianie informacji i ustalaniu planu działania (obranie głównego kierunku pracy – powrót dziecka do domu, uregulowanie sytuacji prawnej i przysposobienie bądź usamodzielnienie). Pierwszoplanowa praca w kierunku powrotu dziecka do rodziny musi mieć uzasadnienie w postawie samej rodziny i jej faktycznym zaangażowaniu w sprawę dziecka, a przede wszystkim musi być ukierunkowana na zaspokojenie potrzeb dziecka.

Na drodze zrównoważonej współpracy i pracy na rzecz dziecka w pieczy zastępczej można zidentyfikować wiele barier. Najogólniej można dokonać podziału na bariery zewnętrzne (niezależne bezpośrednio od człowieka sprawującego pieczę nad dzieckiem) i mentalne (natury psychologicznej, leżące po stronie pracownika, który wykonuje zadania w obszarze pieczy zastępczej). Do barier zewnętrznych można zaliczyć: finansowe, dotyczące ograniczonej możliwości zyskania środków finansowych na nowe przedsięwzięcia (np. specjalistyczne leczenie, edukację), związane z zatrudnianiem specjalistów, infrastruktury technicznej i bariery lokalowe, bariery związane z polityką kraju, dotyczące wprowadzania aktów prawnych w życie i niejasności regulacji w prawie oraz bariery związane z dostępem do informacji na szczeblu lokalnym¹¹. Utrudnienia natury zewnętrznej mają swoje konsekwencje w postawach ludzi, którzy realizują zadania pieczy zastępczej. Skuteczność oddziaływań edukacyjnych zarówno wychowawców w placówce, jak i rodziców zastępczych pozostaje w ścisłym związku z ich kondycją. Braki w zasobach, konieczność opieki nad większą liczbą dzieci niż zakładają standardy sprawiają, że działania skoncentrowane są raczej na czynnościach opiekuńczych niż na wszechstronnym rozwoju dziecka.

Bariery mentalne jako przeszkody utrudniające przyjmowanie lub podejmowanie działań wynikają z trudności akceptacji i zrozumienia pewnych kwestii. Przykładem takiej bariery może być konflikt pomiędzy najbliższymi emocjonalnie dla dziecka osobami – matki biologicznej (która podejmuje współpracę na rzecz dziecka) i matki zastępczej. Przeżywany przez dziecko (nieunikniony w tej sytuacji) konflikt lojalności stanowi niezwykle obciążenie dla dziecka i poważną barierą jego rozwoju. Praca z dysfunkcyjnym systemem rodzinnym

¹¹ Strużycki M., Bojewska B.: Rola państwa i rządu w kształtowaniu innowacyjnej gospodarki, [w:] Perenc J., Hohub-Iwan J. (red.): *Innowacje w rozwijaniu konkurencyjności firm. Znaczenie, wsparcie, przykłady zastosowań*. C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 22. Zob. Hilarowicz A., Pollak A.: *Zespół wirtualny jako przykład rozwiązania innowacyjnego i narzędzia do tworzenia innowacji*, [w:] Kożusznik B. (red.): *Psychologiczne uwarunkowania innowacyjności*. „Chowanna”, t. 2. Uniwersytet Śląski, Katowice 2010, s. 163.

jest emocjonalnie obciążająca; jest trudna, monotonna, równocześnie nieprzewidywalna, z nigdy niekończącymi się zadaniami. Poza tym pracy z dzieckiem po trudnych doświadczeniach towarzyszy brak poczucia szybkiego rezultatu wysiłków, gdyż proces wychowawczy jest długi, a jego efekty zwykle obserwuje się dopiero po tym, kiedy wychowanek usamodzielnia się. Jak wynika z badań¹², koszty emocjonalno-behawioralne, jakie ponoszą pracownicy placówek opiekuńczo-wychowawczych to: napięcie, agresja (w tym autoagresja), nikotynizm, zachorowalność (obniżenie odporności, czego rezultatem są częste choroby). Takie same koszty psychologiczne wpisane są w doświadczenia rodzin zastępczych. Warto zaznaczyć, że nie usprawiedliwia się błędów, niedociągnięć wychowawcy, czy rodzica zastępczego. Rodzic biologiczny, niejednokrotnie sprawca przemocy, zostaje objęty interdyscyplinarną pomocą. Dziecko – niewątpliwa ofiara krzywd – często prezentuje zaburzone zachowania względem wychowawcy czy rodzica zastępczego¹³. I oczywiście jest, że wymaga to zrozumienia i pomocy. Natomiast względem przeciążonego, niedocenionego i sfrustrowanego wychowawcy czy rodzica zastępczego dokonuje się atrybucji dyspozycyjnej. W przekazach społecznych często spotykany jest krzywdzący (bo niesprawdzony, schematyczny) obraz wychowawcy placówki bądź rodzica zastępczego. Tak jak w każdym środowisku zawodowym, tak też można mówić o różnych modelach podejścia do pracy. Jednak warto zaznaczyć, że każda sytuacja wymaga indywidualnego rozpoznania. Przy braku wsparcia, rosnących wymaganiach w miarę stażu pracy opiekunowie wychowanków placówek i rodzice zastępczy narażeni są na syndrom wypalenia zawodowego. Liczne napięcia, całodobowa dyspozycyjność, brak równowagi między życiem osobistym a zadaniami, związanymi z opieką i wychowaniem skrzywdzonych dzieci, poczucie przeciążenia, zmęczenie nie sprzyjają wychowaniu i edukacji dla zrównoważonego rozwoju.

4. Zadania w obszarze budowania zrównoważonego systemu wspierania rozwoju dziecka w pieczy zastępczej

System opieki społecznej, z uwagi na ogrom problemów społecznych, skupia się na interwencji zamiast na prewencji. Ogrom trudności, niedostateczna liczba pracowników służb społecznych sprawiają, że brakuje czasu na opracowywanie bardziej efektywnych rozwiązań oraz na poświęcenie wystarczającej ilości czasu każdej rodzinie. Liczne bariery powodują, że

¹² Piasecka B.: Przetrwać w placówce. Kultura organizacyjna, stres w pracy i reforma w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2009.

¹³ Postawa agresywna wychowanków i ich rodziców względem pracowników ma swoje źródła w przeżywanych przez nich trudnościach, więcej na ten temat w Piekacz A.: Personalne poczucie bezpieczeństwa w relacji psycholog – wychowanek instytucjonalnej pieczy zastępczej, [w:] Dębowska N. (red.): Bezpieczeństwo – wielorakie perspektywy. Człowiek – społeczeństwo – państwo w sytuacjach kryzysu. Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań 2014, s. 113.

obecnie nie można uznać, że system pomocy dziecku i rodzinie jest zrównoważony. Porządkując wskazania, co do kierunków rozwijania efektywnych form rozwiązywania problemów dziecka osieroconego można się skupić na dwóch ogólnych obszarach: 1) na potrzebach dziecka; 2) na potrzebach systemu pomocy społecznej. Oba obszary powinny być objęte wytycznymi EZR w duchu zasady, że zrównoważenie systemu edukacji pozaformalnej i nieformalnej dziecka w pieczy to poznawanie i uwzględnianie specyfiki jego funkcjonowania, przy poszanowaniu jego praw, możliwości, okoliczności oraz otoczenia zewnętrznego – czyli całego systemu pomocy społecznej.

Odwołując się do idei edukacji dla zrównoważonego rozwoju¹⁴, można wskazać obszary wymagające zmian, tak aby urzeczywistnić promowane przez EZR wartości w systemie pieczy zastępczej:

1. Dzieci przebywające w pieczy zastępczej mają ograniczony dostęp do form edukacji i terapii adekwatnych do ich możliwości i potrzeb, która umożliwi zdobywanie umiejętności, wiedzy oraz przymiotów, zapewniających trwały rozwój. Przykładowo dzieci wychowywane w placówkach rzadko mogą rozwijać talent w szkole muzycznej, gdyż organizacja dojazdu do odpowiedniej szkoły czy zakup instrumentu przekracza możliwości finansowo-organizacyjne placówki. W ramach dostępu do różnych form pomocy wspierających edukację istnieje potrzeba dostępu do turnusów edukacyjno-terapeutycznych zarówno dla dzieci, jak i ich opiekunów. Wiedza i specjalistyczne umiejętności to kluczowe warunki realizacji wytycznych edukacji do zrównoważonego rozwoju dzieci w opiece zastępczej.
2. Dostęp do edukacji budującej odpowiedzialność obywatelską i promującą demokrację przez uświadomienie jednostce jej praw i obowiązków jest niewystarczający w przypadku dzieci w pieczy zastępczej. Przekazywanie wiedzy to jedna kwestia, odrębną kwestię stanowi możliwość właściwego odbioru treści, a więc możliwości ich przyjmowania oraz korzystania z nich. Dzieci wychowywane w pieczy zastępczej, szczególnie instytucjonalnej, przede wszystkim potrzebują stabilizacji warunków życiowych, przewidywalności, pozytywnej tożsamości i poczucia bezpieczeństwa. Dopiero wtedy będą zdolne do rozwijania kompetencji obywatelskich. Potrzebny jest więc sprawny system współpracy między wymiarem sprawiedliwości, organizatorem pieczy zastępczej a opiekunami dziecka. W tym obszarze zaznaczają się zarówno potrzeby kształcenia postaw współpracy między różnymi sektorami, jak i tworzenie odpowiednich warunków pracy (obecnie sądy rodzinne są przeciążone liczbą postępowań, pracownicy resortu pomocy społecznej są obciążeni nadmierną liczbą obowiązków).

¹⁴ <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony-rozwoj/>, 07.08.2016.

3. Edukacja oparta na zasadzie nauki przez całe życie jest bardzo potrzebna osobom opuszczającym pieczę zastępczą – coraz więcej jest możliwości kształcenia formalnego, jednak brakuje odpowiedniego systemu opieki następczej w formie edukacji pozaformalnej. Młodzi ludzie pozostawieni sami sobie, bez wsparcia często powracają do środowisk, z których się wywodzą, powielając destrukcyjne wzorce zachowań, ponieważ ich wiara we własne możliwości oraz umiejętności jest zbyt mała aby sprostać trudom życia codziennego.
4. Realizując zadania uświadamiania znaczenia założeń zrównoważonego rozwoju różnym udziałowcom społeczeństwa obywatelskiego: mediom, organizacjom społecznym i pozarządowym, sektorowi prywatnemu należałoby uwrażliwiać na szczególne potrzeby dzieci w pieczy, których pierwszoplanową potrzebą nie są świąteczne podarunki czy jednorazowe akcje promujące dobroczynność firmy. Zrównoważony rozwój dziecka w pieczy zastępczej to długofalowa pomoc, inwestowanie w różne formy diagnozy, terapii i system wsparcia po opuszczeniu pieczy. Zadaniem wszystkich osób zaangażowanych w system pieczy zastępczej jest stworzenie środowiska (z fundamentem opartym na ideach zrównoważonego rozwoju), które zapewni dzieciom: poczucie bezpieczeństwa, właściwe rozpoznanie i adekwatne zaspokajanie potrzeb, korekcyjny model postrzegania świata i ludzi, szacunek dla ich tożsamości i znaczących relacji, osiągnięcie maksimum potencjału rozwojowego¹⁵. Ważne, w odniesieniu do podopiecznych, jest podejście całościowe, oznaczające „wielostronne rozwijanie funkcji psychicznych, podporządkowane naturze człowieka, odkrywanie tego, co istnieje w nim samym i co pobudza do rozwoju i kształtowania”¹⁶.
5. Bardzo potrzebne okazują się zmiany w treściach kształcenia przyszłych pracowników służb społecznych. Osoby rozpoczynające pracę w systemie pieczy zastępczej są często bardzo zaskoczone warunkami i charakterem tej pracy, nie rozumieją na czym polega edukacja w zrównoważonym rozwoju dziecka w pieczy i tym samym nie są w stanie być modelami w edukacji pozaformalnej EZR.
6. Nadal bardzo ważna jest popularyzacja wdrażania projektów opartych na wartościach zrównoważonego rozwoju i nowatorskich rozwiązań pomocy dzieciom w pieczy zastępczej. Jednym z przykładów takiego programu może być projekt „Świat dobrej przyszłości”¹⁷, którego celem było opracowanie i wdrożenie nowatorskiej, zindywidu-

¹⁵ Por. Kodeks Bezpiecznej Opieki w Rodzicielstwie Zastępczym, http://brpd.gov.pl/sites/default/files/internet_kodeks_bezpiecznej_opieki_w_rodzicielstwie_zastepczym.pdf, 24.06.2016.

¹⁶ Białek E.: Zrównoważony rozwój dziecka w świetle nowych wyzwań. Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2009, s. 30.

¹⁷ Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, uwzględniający współpracę ponadnarodową – wypracowanie rozwiązań w zakresie nowatorskiej metody wychowawczej w domach dziecka, bazując na włoskich doświadczeniach, <http://fim.org.pl/projekt/swiat/>, 22.04.2016.

- alizowanej i wielopłaszczyznowej metody wychowawczej, opartej na wczesnej interwencji socjalnej i przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu wychowanków domów dziecka. Inny przykład to innowacyjno-testujący projekt Gdańskiej Fundacji Innowacji Społecznej, realizowany pod patronatem Rzecznika Praw Dziecka, podnoszący temat metod pracy wychowawczej w procesie usamodzielniania wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych, ukierunkowany na edukację i aktywizację zawodową wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych bazując na trójsektorowej współpracy¹⁸).
7. W zrównoważoną współpracę wpisuje się ogromna potrzeba opracowania spójnego modelu współdziałania placówek, rodzin zastępczych i pracowników socjalnych, celem wymiany doświadczeń (w formie superwizji czy grup wsparcia).
 8. Niezwykle istotne są wdrażanie i popularyzowanie konsultacji społecznych jako procesy uzyskiwania opinii, stanowisk, propozycji od pracowników placówek opiekuńczo-wychowawczych, innych instytucji pomocowych oraz rodzin zastępczych. Wszelkie decyzje zapisane w aktach prawnych mają znaczący wpływ na efektywność wychowywania w placówkach, rozwiązywania problemów rodzin, a tym samym na równowagę oddziaływań w systemie pomocy społecznej.
 9. Z możliwościami zrównoważonego rozwoju i edukacji dzieci w pieczy wiąże się problem zapewnienia standardów pracy wychowawczej zarówno w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, jak i w rodzinach zastępczych. Warunki pracy w wielu placówkach i rodzinach zastępczych bardzo często wręcz uniemożliwiają dbałość o zrównoważony rozwój każdego podopiecznego.

Zadania EZR w opiece nad dzieckiem w pieczy zastępczej mogą realizować jedynie dobrze przygotowani, silni i zmotywowani do pracy ludzie. Dlatego warto wspomagać już zawiązane rodziny zastępcze, odpowiednio szkolić kandydatów na rodziny zastępcze, wspierać opiekunów i pracowników, którzy powinni być głównymi realizatorami edukacji nieformalnej i pozaformalnej w duchu zrównoważonego rozwoju.

5. Podsumowanie

Reformowanie systemu pieczy zastępczej trwa od 1999 roku. Kluczowym zdarzeniem było przejście w 1998 roku przez sektor pomocy społecznej placówek opiekuńczo-wychowawczych, znajdujących się w systemie oświaty. Kolejne istotne zmiany wprowadziła Ustawa

¹⁸ Projekt "Q pracy!", realizowany w okresie 15.06.2012 – 31.05.2015 z Działania 1.2 Programu Operacyjnego Kapitał ludzki przy wsparciu Europejskiego Funduszu Społecznego, w ramach innowacyjnego w partnerstwie z Pomorską Komendą Ochotniczych Hufców Pracy oraz Grupą Kombinat Sp. z o.o., Sp. k.; <http://gfs.pl/wp-content/uploads/2013/07/zalacznik+1+model.pdf>, 22.05.2016.

o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku. Głównym założeniem Ustawy, nad którą prace trwały prawie cztery lata, było zapewnienie rodzinom wielo-problemowym skutecznego wsparcia, a tym samym ograniczenie liczby dzieci przekazywanych pod opiekę instytucjonalną. Najważniejszym kierunkiem wciąż trwających zmian jest dążenie do zapewnienia wszystkim dzieciom prawa do wychowywania się w rodzinie w duchu zasady pomocniczości. Zapisy Ustawy uwzględniają wartości i idee zrównoważonego rozwoju, jakkolwiek często pozostają tylko w formie zapisów, z uwagi na liczne bariery, które utrudniają ich urzeczywistnienie. Istnieje ogromna potrzeba tworzenia nowych rozwiązań w duchu zrównoważonego rozwoju wobec dzieci przebywających w pieczy zastępczej. Przede wszystkim potrzebne są propozycje systemowych rozwiązań, które obejmują zarówno dziecko, jak i pracowników każdego szczebla pomocy społecznej.

Zrównoważenie oddziaływań na rzecz dzieci dotkniętych traumą rozwojową powinno uwzględniać przede wszystkim bardzo wnikliwą i rzetelną diagnozę, stabilizowanie sytuacji życiowej, niwelowanie opóźnień neuromotorycznych oraz wprowadzanie w świat wartości społecznych i kształtowanie cech pożądaných społecznie.

Rys. 1. Równoważenie działań wobec dziecka w systemie pieczy zastępczej

Fig. 1. Balancing acts for children and families in the foster care system

Źródło: Opracowanie własne.

Wdrażanie idei zrównoważonego rozwoju do edukacji i wychowania w pieczy zastępczej można wymienić w pewnej kolejności. Jakkolwiek wszystkie są ze sobą ściśle powiązane i w miarę możliwości powinny być realizowane równoległe po etapie diagnozy – wszystkie aspekty powinny pozostawać w zgodzie. Równoważenie oddziaływań systemowych wobec dzieci powierzonych pieczy zastępczej jest zadaniem trudnym i czasochłonnym. Potrzebne jest

wielostronne wsparcie zarówno organizacyjno-finansowe, jak i merytoryczne dla rodzin zastępczych oraz wszystkich pracowników resortu pomocy społecznej. Idea edukacji i wychowania dla zrównoważonego rozwoju powinna stać się naczelną dyrektywą szkolenia kadry profesjonalistów oraz rodzin zastępczych, przy uwzględnianiu specyficznych potrzeb dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej.

Bibliografia

1. Andrzejewski M.: Domy na piasku: domy dziecka: od opieki nad dzieckiem do wspierania. Media Rodzina, Poznań 2007.
2. Aronson E., Wilson T., Akert. R.: Psychologia Społeczna. Serce i umysł. Zysk i S-ka. Poznań 1997.
3. Białek E.: Zrównoważony rozwój dziecka w świetle nowych wyzwań. Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2009.
4. Chlewiński Z.: Stereotypy: struktura, funkcje, geneza. Analiza interdyscyplinarna. Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1992.
5. ESD in the UK in 2008: A Survey of Action. The UN Decade of Education for Sustainable Development 2005-2014, Report by Education for sustainable Development Indicators Advisory Group, published by the UK National Commission for UNESCO, May 2008, [za:] UNESCO – 2006, Framework for the UN DESD International Implementation Scheme, UNESCO.
6. Kuzior A.: Dekada Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju. Zeszyty Naukowe, s. Organizacja i Zarządzanie, z. 72. Politechnika Śląska, Gliwice 2014.
7. Milerski B., Śliwerski B. (red.): Leksykon PWN: Pedagogika. PWN, Warszawa 2000.
8. Piasecka B.: Przetrwac w placówce. Kultura organizacyjna, stres w pracy i reforma w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2009.
9. Piekacz A.: Personalne poczucie bezpieczeństwa w relacji psycholog – wychowanek instytucjonalnej pieczy zastępczej, [w:] Dębowska N. (red.): Bezpieczeństwo – wielorakie perspektywy. Człowiek – społeczeństwo – państwo w sytuacjach kryzysu. Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań 2014.
10. Polkowski T.: Indywidualny plan pracy z dzieckiem i rodziną w instytucji opiekuńczo-wychowawczej. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 3, 2002.
11. Przez Edukację do Zrównoważonego Rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej, Ministerstwo Środowiska. Drukarnia NLIBERN, Warszawa 2001.
12. Raclaw-Markowska M., Legat S. (red.): Opieka zastępcza nad dzieckiem i młodzieżą – od form instytucjonalnych do rodzinnych. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004.

13. Stratega Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju Europejskiej Komisji Gospodarcza ONZ – 2008. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2008.
14. Strużycki M., Bojewska B.: Rola państwa i rządu w kształtowaniu innowacyjnej gospodarki, [w:] Perenc J., Hołub-Iwan J. (red.): Innowacje w rozwijaniu konkurencyjności firm. Znaczenie, wsparcie, przykłady zastosowań. C.H. Beck, Warszawa 2011.
15. Szmagalski J.: Stres i wypalenie zawodowe pracowników socjalnych. Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2004.
16. <http://fim.org.pl/projekt/swiat/>, 22.04.2016.
17. <http://www.towarzystwonaszdom.pl/?sub=23&contener=132>, 22.04.2016.
18. <http://www.towarzystwonaszdom.pl/?sub=23&contener=132>, 22.06.2016.
19. <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/co-jest-pieczka-zast%C4%99pca>, 05.08.2016.
20. <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony-rozwoj/>, 06.08.2016.
21. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011, nr 149, poz. 887).
22. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22.12.2011 r. w sprawie instytucjonalnej pieczy zastępczej (Dz.U. 2011, nr 292, poz. 1720).
23. Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991.120.526).

Abstract

This article shows the need to consider working with children in foster care the ideas of upbringing and education for sustainable development. It was pointed out that the ideas of sustainable development are important in non-formal educational system in institutional foster care and foster families. In article are shown various problems that arise when conducting the education and upbringing of children in orphanages in Poland. Also indicated possibilities of supporting pupils covered by social assistance. Strongly emphasized the need for interdisciplinary cooperation for the child and the family, which corresponds to the idea of sustainable development.